

Lilia TRINCĂ

ETIMOLOGIA POPULARĂ – MIJLOC DE MOTIVARE A ARHAISMELOR DIN STRUCTURA UNOR FRAZEOLIGISME

Vorbitorii manifestă în permanență tendința de a îngloba fiecare cuvânt, mai ales din cele inaccesibile sau puțin inteligibile, într-o familie lexicală cunoscută și de a-l lega de alte cuvinte din limbă. Posedînd, într-adevăr, un „instinct etimologic” [1, 31-32], vorbitorii, în tendința lor către ordine, claritate și motivare a semnelor linguale, „încearcă să-și lămurească anumite cuvinte, noi sau învechite, rare sau izolate în limbă, cu un sens neclar sau cu o formă insolită, în general insuficient cunoscute sau, pur și simplu, susceptibile de o interpretare prin falsă asociație etimologică” [2, 206]. Acest fenomen e cunoscut în literatura de specialitate sub numele de etimologie populară¹.

Prin etimologie populară înțelegem, așadar, „fenomenul prin care subiectul vorbitor, bazîndu-se pe o serie de asemănări sau asocieri superficiale, alături în mod spontan o formă lexicală (cuvînt) de o altă față de care nu este direct legată genetic” [3, 191].

Menționăm că etimologia populară este atestată în toate limbile, lăsîndu-și amprenta și privind elementele componente ale frazeologismelor. Or, frazeologismele constituie un inepuizabil tezaur al gîndirii, al observației și al experienței poporului, acumulat veacuri de-a rîndul. Aceste nestemate ale inteligenței și simțirii unui întreg neam s-au „cristalizat” pe parcursul secolelor și, ca rezultat al „pietrificării” lor, pot conserva în structură și unități lexicale învechite, forme și sensuri arhaizante. Astfel de cuvinte, necu-

noscute și deci lipsite de semnificații pentru majoritatea vorbitorilor, sînt, de regulă, evitate în vorbirea obișnuită. Cînd evitarea însă este imposibilă, mai ales în cazul în care termenii dați sînt elemente constitutive ale unor sintagme fixe, de mult „solidificate”, atunci acești termeni sînt adaptați formal sau, mai bine zis, substituiți prin alții cu o poziție certă în limbă. Mai mult decît afit, unitățile lexicale ieșite de mult din uz, nefiind cunoscute de cea mai mare parte a vorbitorilor sau, cel puțin, neclare pentru ea, „tulbură” imaginea ce stă la baza expresiei. Faptul dat implică necesitatea de intervenție a etimologiei populare, a cărei menire constă tocmai în a restabili imaginea și motivarea pierdută. În așa fel, fiind vechi documente istorice, unele frazeologisme conțin astfel de imagini refăcute printr-un proces de etimologie populară.

În studiul de față ne propunem să examinăm fenomenele de etimologie populară declanșate ca rezultat al dorinței de motivare, dezambiguizare a arhaismelor lexicale din structura frazeologismelor. Examinarea am efectuat-o conform modelului propus de Th. Hristea, ce are în vedere relațiile de ordin formal și semantic care există între elementul indus și cel inductor (a se vedea [2, 212-240])².

I. La început ne va preocupa cel mai răspîdit tip de etimologie populară produs cu un element component al frazeologismului, cînd „între cei doi termeni ai fenomenului există numai raporturi de natură formală, care merg de la vaga similitudine fonetică pînă la omonimie” [ibidem, 212].

Pentru producerea fenomenului de etimologie populară, similitudinile de ordin fonetic sînt de o importanță primordială, iar confuziile paronimice sînt principalii factori ce facilitează declanșarea ei. Cu timpul, elementul inductor se substituie celui indus și din paronime, cum erau inițial, unitățile lexicale în cauză devin omonime, iar uzul general și norma literară le acordă girul. Întrucît substituirea a avut loc prin acționarea formei materiale a cuvîntului, vorbitorii, în tendința de

a scăpa de caracterul nemotivat al semnului lingvistic, întreprind tentativa de a pune de acord, cel puțin parțial, forma cu conținutul, în felul acesta realizându-se o relativă motivare a semnului. De fapt, în majoritatea cazurilor, se întâmplă ca numai după producerea etimologiei populare și consacrarea fenomenului de către uz (eventual și înglobarea unui cuvânt într-o familie complet străină), vorbitorii, neapărat, tind să reliefeze anumite afinități semantice între cei doi termeni ai etimologiei populare³. „Dacă totuși avem impresia că putem descoperi afinități semantice chiar și în asemenea cazuri, consideră Th. Hristea, aceasta se întâmplă numai pentru că ținem cu orice preț să-i descoperim fenomenului un substrat logic, care, de cele mai multe ori, nu există” [ibidem, 215]. Expresiile examinate, în cele ce urmează, dovedesc cu prisosință acest fapt⁴. Frazeeologismul (*a nu avea*) *nici în clin, nici în mîneacă* (*cu cineva*), cu accepția de „a nu avea nimic în comun, nici un amestec, nici o legătură cu cineva”, este atribuit, de către majoritatea cercetătorilor, limbajului croitorilor. Și, la prima vedere, faptul este motivat: *clinul* este „o bucată de pînză sau stofă, în formă triunghiulară, ce se pune la diverse părți ale cămășii sau ale hainei”, iar *mîneacă* – „partea îmbrăcăminte ce acoperă brațul”. Așadar, prezența *clinului* și a *mînecii* în această formulă se justifică. Rămîne nejustificată însă legătura logică între noțiunile pe care cele două lexeme le comunică și sensul expresiei, deși au existat lingviști care i-au găsit explicarea în moda vestimentară a sec. al XI-lea⁵.

Explicarea justă, în opinia noastră, o face V. Eftimiu care consideră că forma originară a expresiei a fost (*a nu avea*) *nici în clin, nici în mîneacă*, unde *clin* avea înțelesul învechit de „pantă pe care coboară carul” (sens neînregistrat de dicționar)⁶, iar *mîneacă* însemna „urcușul, acolo unde țăranul își mîină boii sau caii” (a se vedea [6, 153]). O dată cu dispariția din uzul curent a termenului *mîneacă* și interpretarea termenului *clin* drept „bucată de

pînză folosită la confecții”, vorbitorii, etimologia populară, modifică forma *mîneacă* prin cea de *mîneacă* (în așa fel, motivînd-o semantic).

Astfel, frazeologismul, atribuit limbajului croitorilor, deși nu are – ca să zicem așa – *nici în clin, nici în mîneacă* (totuși *mîneacă*) cu sfera îmbrăcăminte, este atestat în operele clasicilor literaturii noastre: *Flăcăii nu vroiau să aibă cu dînsul nici în clin, nici în mîneacă* (M. Sadoveanu); *Tata mi-a dat în grijă, cînd am pornit de acasă, ca să mă feresc de omul roș, iară mai ales de cel spîm, cît oi putea; să n-am de-a face cu dînșii nici în clin, nici în mîneacă...* (I. Creangă).

De regulă, frazeologismul *a umbla creangă*, adică „a umbla fără rost, ca o haimana”, îl descoperim în dicționare în articolul lexicografic al cuvîntului *creangă*. Rămînem contrariați însă din moment ce relevăm că expresia este atașată sensului de bază al cuvîntului *creangă* – „ramură a unui copac, cracă”. Întrebarea care ne apare, în fond firesc, e ce au în comun? Explicația o putem găsi dacă ne referim și la varianta expresiei date *a umbla cranga*. În viziunea lui Al. Graur și a lui V. Bogrea, *a umbla cranga* sinonimizează cu *a umbla craina* (altfel zis, *a bate laturile, a umbla marginea, a bate berbunca, a umbla sambura*) [7, 91-93; 8, 214]. Paralela făcută între aceste două expresii a permis cercetătorilor să releve că lexemul *creangă* (var. *crangă*) este de fapt unul remodelat din ruteanul *granga* cu semnificația de „graniță” (la fel ca și *craina* < rut. *craină* “margine, țară de margine”)⁷ [9, 61]. Datorită apropierei formale și din necesitatea de a-l motiva, vorbitorii limbii române contemporane l-au înlocuit cu lexemul *creanga* [Numai un om năuc ca tine-i în stare să-și prăpădească nopțile, amu, așa moșneag cum te vezi, **umbînd creangă cu flăcăii** (Galan)].

Frazeologismele *a-și găsi bacăul* „a-și găsi «nașul» cu cineva” și *a nimerit orbul brăila* cu accepțiunea „este posibil orice lucru, incredibil inițial”, conțin în structura lor termeni ce reprezintă denumiri ale orașelor

românești. Întrebarea firească este de ce această prioritate toponimică: Bacăul și Brăila? În cazul primului termen (Bacău) s-a găsit o interpretare. Bunăoară, se consideră că în acest mod se evocă prestigiul vameșilor, exagerat de exigenți, de la Bacău, care provocau neplăceri (prin intermediul perceperii taxelor vamale) călătorilor și negustorilor. Dar de ce Brăila? Ambii termeni reprezintă, de fapt, niște remodelări prin etimologie populară ale împrumuturilor din alte limbi, împrumuturi care s-au arhaizat. Așa, de pildă, în primul frazeologism, conform afirmației lui Cihac, e vorba de o contaminare a cuvântului *Bacău* și a împrumutului din maghiară *bakó*, cu semnificația de „călău” [12, 66]⁸. De aici și sensul frazeologismului de „a-și găsi călăul” [*Nu-mi umbla cu mița-n sac și-mi răspunde curat, cum te-ntreb, c-apoi îți găsești Bacău cu mine* (V. Alecsandri)].

În cel de-al doilea frazeologism, conform opiniei unor cercetători, are loc o substituție de nume: „substantivul învechit german *Brille*, cu accepțiunea de „ochelari”, este substituit de numele orașului Brăila” [9, 167]. [*Orbul cu întrebarea a nimerit Brăila* (A. Pann)].

II. Cel de-al doilea tip de etimologie populară, care a afectat un component din structura frazeologismelor, este atunci când cei doi termeni ai etimologiei populare sînt asemănători atît în planul formal, cît și în cel semantic. În majoritatea cazurilor, etimologia populară are loc ca un fenomen *inconștient*, deoarece asociațiile stabilite de către vorbitori se produc exclusiv pe baze materiale sau fonetice ale cuvintelor, în afara oricăror relații semantice. Producerea e facilitată însă de faptul că între elementul inductor și cel indus există nu numai confuzie paronimică, adică similitudini formale (singurele obligatorii), ci și relații de ordin semantic. Precizăm totuși că nu e vorba de niște relații de sinonimie, fie chiar și aproximativă, ci numai de apartenența la o sferă semantică comună sau, pur și simplu, de posibilitatea stabilirii unei

legături logice între cei doi termeni ai fenomenului. Exemplele ce urmează sînt edificatoare în acest sens.

În favoarea explicării termenului *marț* din frazeologismul *a face (a fi, a rămîne) marț* „a bate pe cineva la jocul de table, de cărți etc.; a învinge, a pune în situația de a nu mai putea obiecta nimic” ca un împrumut din limba turcă (< *mars*, cuvînt ce face parte din termenii „tehnici” ai jocului de table), Th. Hristea aduce ca argument terminologia argotică de origine turcească la jocurile de noroc [2, 260]. Turcescul *mars* a fost modificat fonetic sub influența numelui românesc pentru cea de-a doua zi a săptămîinii (*marți* < lat. Martis dies)⁹, de asemenea, prin etimologie populară (a se vedea și [9, 129]). Or, vorbitorii au simțit stringenta necesitate de a motiva un termen neutilizat, pe care nu-l mai înțelegeau (*mars*), folosindu-se de confuzia paronimică. Etimologia populară a acționat asupra formei materiale a cuvîntului, modificîndu-i structura fonetică, însă nu a mers pînă la totala identificare formală a elementului „indus”: *marț* (și nu *marți*). Deși trebuie să menționăm, în această ordine de idei, că mulți îl pronunță totuși *marți* (cu *i*), ceea ce denotă că pentru o bună parte a vorbitorilor etimologia populară a finalizat cu omonimizarea celor două cuvinte (elementul „inductor” substituindu-se celui „indus”). Ne-o confirmă și exemple din operele scriitorilor: *Organe, fluier, chitari... cîntau într-o unire de rămîneau marți cei mai buni muzicanți din lume* (P. Ispirescu); *Nu e decît un an... de cînd a auzit-o el făcînd marți pe m-me Krauss de la opera din Paris* (B. Șt. Delavrancea) etc.

Trebuie să subliniem totuși că respectiva confuzie paronimică (*mars* – *marți*) n-a fost unicul factor care a determinat declanșarea etimologiei populare. Pe lîngă o cvasiidentitate fonetică, între acești doi termeni există și relații de ordin semantic. Bunăoară, le-a apropiat ideea de „ghinion”. Or, *marți*, pentru cei superstițioși, e o zi cu ghinion, iar un insucces, precum ar fi pierderea la jocul de table – *mars* – poate fi motivat, de

pildă, fiind pus pe seama faptului că s-a jucat într-o zi dificilă, care aduce nenoroc. Pe lângă ideea comună de „ghinion”, o altă nuanță de sens care le apropie este că *mars* constituie un câștig *dublu*, iar marți e cea de-a *doua* zi a săptămînii (a se vedea [2, 261]).

Deci, după cum e lesne de observat, asemănările formale între termenii etimologiei populare au fost dublate de similitudini semantice.

Pentru oricine *a merge* (*a umbra*, *a se duce*, *a veni*, *a pleca* etc.) *pe jos* sînt formulări obișnuite, desemnînd „a se deplasa”. La o investigație mai minuțioasă și atentă însă, *pe jos* nu prea este justificat, deoarece *pe jos* (adică nu *pe sus*) merg și autovehicolul, trenul, bicicleta, căruța, autobuzul etc. (cu excepția avionului care zboară pe sus). În limbile române, pentru aceeași noțiune de „a se deplasa” se utilizează o completare ce ar însemna „cu piciorul”, „pe picioare” (à pied) etc. Aparent, expresia românească este insolită. În realitate însă – a dovedit-o Al. Graur – românescul *pe jos* a însemnat, de asemenea, „cu piciorul”, deoarece forma originară (ngr. ΠΕΖΩΣ) avea această accepțiune (a se vedea [13, 89]). Între ΠΕΖΩΣ și *pe jos* a intervenit etimologia populară. Neogreaca, în afară de adverbul amintit, are un ΠΕΖΩΣ (adj.) cu semnificația „care merge cu piciorul”, „pieton” și ΠΕΖΟΠΟΡΩ (verb) „a merge cu piciorul” – toate în legătură cu Πόδι „picior”. În secolele XVIII-XIX, fiind întrebuițată atît în relațiile oficiale, cît și în cele mondenne, limba greacă nouă, firește că la întrebarea pusă în grecește: „cum te duci (mergem) la...?” se răspundea uneori cu ajutorul adverbului amintit ΠΕΖΩΣ. Influențați de accentul adverbului ΠΕΖΩΣ pe a doua silabă și știind, totodată, că grecii pronunțau pe *j* din cuvintele românești ca *z*, românii au transpus adverbul neogrec în *pe jos*¹⁰ [13, 89]. În așa fel, etimologia s-a produs, în cazul de față, cu atît mai ușor, cu cît între elementul indus și cel inductor au activat, pe lângă asemănările formale, și cele de ordin semantic.

În acest sens, amintim și expresiile *a da după piersic*, *a min(e)a porcii la jir*, *cînd va trece cămila prin urechile acului*, *cu un sul subțire*, *a trage cuiva un toc de bătaie*, *bani pe șină* etc.¹¹

III. În cele descrise am arătat că etimologia populară se poate produce cînd între cei doi termeni ai fenomenului există numai raporturi de natură formală sau cînd asemănărilor formale li se adaugă și cele de ordin semantic. Deși mult mai rare, sînt totuși suficiente cazurile cînd etimologia populară se produce nu ca rezultat al unor afinități semantice, ci acestea din urmă apar ca efecte ale fenomenului în cauză, adică etimologia populară atinge sensul cuvîntului. Vom ilustra situația dată prin cîteva exemple.

Expresia *a da paiéle*, de pildă, reprezintă, în formula lui St. Dumitrăcel, o „deraiere” semantică prin încrucișarea accidentală a două cuvinte diferite cvasiidentice formal [14, 227], mai precis omografe: *páiele* – *paiéle*, forme de plural ale substantivelor *pai* și *paiá*. Așadar, forma originară a frazeologismului este *a da paiéle* (calc după tc. *paye vermek* „a acorda stimă”) cu sensul de „a flata, a măguli”, unde *paiá*, un arhaism de origine turcească (*paye*), semnifică „demnitate, funcție înaltă în Imperiul Otoman”. Sensul etimologic al frazeologismului a fost „a da un titlu onorific, a numi într-o slujbă”, care s-a extins treptat la „a măguli...” (*Încep voroava cu pașa, Farmachi îl lăuda, măgulituri și paiéle încît se putea îi da* (citată după [9, 178])). Deoarece unitatea lexicală *paiá*, arhaizîndu-se, a devenit confuză pentru majoritatea vorbitorilor, ei au tins s-o adapteze formal, substituind-o cu o unitate lexicală general cunoscută – *páie*(le). Mai mult decît atît, etimologia populară, în cazul de față, a modificat nu numai aspectul formal al cuvîntului, ci a contribuit și la evoluția conținutului lui semantic. Sub influența semnificației frazeologismelor în care apare lexemul *páie* (*a pune paie pe foc*; *a stinge focul cu paie*), se modifică și accepțiunea expresiei *a da paiéle*

(utilizată și sub forma *a da páiele*), care ajunge să semnifice „a ațîța, a întărița; a ține hangul”, ceea ce ne-o dovedește și exemplul din opera marelui povestitor humuleștean (*Încă te uiți la ei, bărbate, zicea mama, și le dai paiele! Așă-i?*).

Substantivul arhaic, conservat regional, *miraz* reprezintă, de asemenea, un exemplu de etimologie populară, ce a influențat atît fonetismul cuvîntului, cît și semnificația lui originară („moștenire”). Fiind un împrumut de origine turcească (*miras*), el a pătruns în toate limbile balcanice (cf. bg., scr. *miraz* și ngr. *mirási*). Ceea ce-l diferențiază de termenii înrudiți din alte limbi este că numai în română, prin etimologie populară, și anume sub influența verbului *a mira* (de care e apropiat formal), el și-a îmbogățit paleta semantică cu sensul „pomină, minune, minunăție; ciudățenie; lucru sau faptă care produce mirare” (fără a-și modifica forma). Anume cu acest sens, lexemul a rămas cristalizat în structura frazeologismelor: *de miraz* „minunat, strașnic”; *mai mare miraz* „spre marea mirare a tuturor” (*Cu paloșu-n mîna / Cu Vidra-nainte / De lua aminte / Ogarii-n privaz. / Mai mare miraz* (N. Păsculescu); *a fi vrednic de miraz* „a fi vrednic de batjocură” [„Nu știu de minune sau **de miraz iaste vreadnic**” (Țichindeal)], *a fi (a se face) de miraz* „a fi (a se face) de rîs”.

În cazul lexemului *cărdășie*, sub influența substantivului *cîrd* (< scr. krd), etimologia populară i-a schimbat atît latura materială (modificarea de formă fiind una ușoară, neesențială: *cărdășie* > *cîrdășie*), cît și cea ideală, modificîndu-i semnificația originară în sensul unei restrîngerii, specializări și „degradări” [2, 227; 15, 41]. Or, în timp ce *cîrdășie* avea sensul de „tovărășie, asociație” (< tc. *kardaş* „tovarăș, frate”), fără nuanță peiorativă, atunci în structura frazeologismului *a intra în cîrdășie* „a se asocia în scopuri necinstite, meschine” el dezvoltă accepțiunea de „clică, gașcă, înto-

vărășire cu scopuri condamnabile”. Ne asociem părerii lui Th. Hristea, conform căreia sensul dat al cuvîntului *cîrdășie* a apărut sub influența frazeologismelor *a intra în cîrd, a se pune în cîrd, a se băga în cîrd cu cineva*, a căror valoare depreciativă e sesizată de către toți vorbitorii.

IV. Sfera etimologiei populare este mult mai largă decît am reușit să ilustrăm prin analiza prezentată. Ea cuprinde toate asociațiile etimologice inexacte pe care simțul vorbitorilor le stabilește în mod inconștient. Există cazuri cînd etimologia populară nu schimbă nici forma și nici conținutul unității lexicale, dar care se manifestă totuși prin fixarea unor false relații de înrudire între două cuvinte care nu au nimic în comun sub aspect etimologic. Astfel de „asociații, inexacte, din punct de vedere etimologic, și fără consecințe asupra sensului sau formei materiale a cuvintelor”, Th. Hristea le numește **etimologii populare latente** [2, 230]. Unul din aspectele cele mai importante ale ei o reprezintă *etimologia populară prin atracție omonimică*, ce se stabilește între două cuvinte omonime.

Deși, în mod obișnuit, distanța între sensurile omonimelor este foarte mare, încît s-ar părea că apropierea lor este imposibilă pe baza unei simple identități formale, totuși bogata imaginație a vorbitorilor, dublată de „instinctul etimologic” (Ch. Bally), reușește uneori să evidențieze presupuse relații de înrudire chiar între două omonime cu origini total diferite. Atestăm asemenea exemple și în structura frazeologismelor.

Semnificația frazeologismelor *a se ține mînz* (*ca mînzul*) de cineva și *a umbla de-a mînzul* cu accepțiunea „a se ține pretutindeni după cineva, a nu se dezlipi, a se ține scai de cineva” este bine motivată, evocînd imaginea „puiului ipei” care este, de obicei, legat de iapă, de hamul acesteia, pentru a nu rămîne în urmă sau a nu se rătăci. În felul acesta este numit, în mod obișnuit, copilul care stă me-

reu lîngă mamă ori un bărbat tînăr, necăsătorit, care se ține de fete și de femei. Metafora ce stă la baza expresiei este transparentă și de aceea nu trezește nici suspiciuni, nici dubii. Înțelesul original însă al expresiei este altul decît cel actual. Or, cuvîntul *mînz* conservat în componența frazeologismului, este unul vechi (evoluat dintr-o rădăcină a substratului getodac al românei (cf. alb. *mës*) [16, 339] și a denumit „ghemul făcut din firele de urzeală” ce nu au fost trecute prin ițe și spată, ce crește (adică se rotunjește) o dată cu valul de pînză și care este, în mod obligatoriu, legat de urzeală pînă se termină țesutul. De aceea sensul primitiv al expresiei a fost „a se ține de cineva cum se ține mînzul de stative, de urzeală”. Fiind cunoscută însă mișcarea minții și a cunoașterii umane de la concret la abstract, sensul acestui termen a evoluat spre ideea „legat de ceva” (ghemul fiind legat de urzeală). Lexemul cu acest sens a ieșit din uz, dar s-a păstrat frazeologismul. Din moment ce vorbitorilor limbii române contemporane nu le era cunoscut înțelesul, intrat în desuetudine, al lui *mînz*, ei au început să-l motiveze (prin același proces de etimologie populară latentă), avîndu-l în vedere pe omonimul lui: *mînz*, ca „pui al iepii”. Această „deplasare” masivă și totală a sensului cuvîntului la care ne referim, după cum afirmă Ion Popescu-Sireteanu, se explică prin „ecoul pe care l-a adoptat creșterea cailor în viața societății românești din toate timpurile”, precum și „prin legăturile firești dintre terminologia industriei casnice și cea a creșterii animalelor” [16, 340]. Avem deci aici o etimologie populară în stare latentă, întrucît cele două cuvinte omonime nu mai sînt deosebite nici chiar de către specialiști, care le tratează, într-un singur articol lexicografic (vezi DEX).

Dacă acceptăm opinia lui V. Bogrea că lexemul *rasol* (din frazeologismul *a da rasol* „a face un lucru în grabă, la repezeală; de mîntuială”) e

un alt cuvînt decît *rasol* din terminologia culinară („fel de mîncare preparat din rasol de vită sau pește...”), atunci avem și în acest caz o etimologie populară prin atracție omonimică [2, 237]. După V. Bogrea, *rasol* e un cuvînt din graiul bărbierilor ardeleni (creație lexicală de la *ras*, participiul verbului *a rade*, la care s-a adăugat sufixul *-ol*) care numește „un anume preparat chimic, cu ajutorul căruia barba se poate „da jos”, fără brici, în cîteva minute” [17, 484]. Expresia *a da rasol* deci nu face parte din terminologia bucătăriei, ci din limbajul bărbierilor, care a dat naștere și expresiilor *a trage un perdaf*, *a da o săpuneală* ș.a.

Omonimele *rasol* (1) și *rasol* (2) au fost însă atît de mult apropiate prin fenomenul de etimologie populară, încît astăzi sînt prea puțini cei care fac vreo diferență între cele două lexeme.

Mai mult decît atît, în majoritatea dicționarului, frazeologismul *a da rasol* este inclus în articolul lexicografic al lui *rasol* – termen de bucătărie. Chiar și vorbitorii încearcă să motiveze legătura dintre *rasol* „carne fiartă” și frazeologism prin faptul că „rasolul e o mîncare ușor de pregătit, ceva care se face repede, de unde și expresia *a da rasol*” [2, 238].

Substantivul *vale* din frazeologismul *a lua la vale* „a face de rîs pe cineva, a-și bate joc” este pus în legătură, de majoritatea vorbitorilor (inclusiv de specialiști), cu *vale* „depreșiune, adîncitură de teren...”. De fapt, *vale* (< lat. *vallis*) din structura acestui frazeologism, după cum afirmă St. Dumistrăcel, este un alt lexem, arhaizat, cu accepțiunea de „rîu, în care, la vechiul început natural al anului, ce se situa primăvara, erau «trași» cei aleși după anumite criterii și, apoi, cei întîlniți în cale, ca formă de manifestare a unui ritual antecreștin de fertilitate” [9, 254]. Însăși expresia *a lua la vale* se referă la repercusiunile neplăcute ale acțiunii celor care, după ce „trăgeau în vale”, ieșeau din apă devenind obiect de amuzament pentru cei din jur pe seama căruia se face haz (a se

vedea descrierea în detalii a obiceiului „Vălăritului” în [14, 142-170]). Prin etimologie populară latentă, vorbitorii au încercat să motiveze prezența lui *vale* în frazeologism, substituindu-l cu omonimul său.

Tot la etimologie populară latentă apelează și cercetătoarea Mioara Călușită-Alecu pentru a motiva substantivul *vale* în frazeologismul *a-și lua valea* „a pleca, a fugi (pe undeva)”. Dînsa consideră că *vale* reprezintă aici salutul roman (*vale!*) de pe timpul cînd romanii plecau (a se vedea [18,71]).

De asemenea, și expresia *om cu stare* „om înstărit, avut” este rezultatul unei etimologii populare latente. Nimănui dintre vorbitorii de limbă română cuvîntul *stare* din această expresie nu-i trezește suspiciuni, întrucît îl leagă de *stare* cu sensul de „avere, situație materială (bună)”. La origine însă expresia a avut alt sens. Or, în trecut, menționează S. Pușcariu, „se zicea (om) cu stare, în opoziție, probabil, cu cel care se mută din loc în loc” [19, 156]. Cu alte cuvinte, *stare*, cu sensul cu care apare în expresie, sinonimizează cu *staționare*. De aici „reiese că, în concepția celor care au creat cuvîntul, stabilitatea, statornicia, erau condiția bunei-stări”. [20, 41-42]. G. Giuglea demonstrează, aducînd argumente, că românescul *sțîna* provine dintr-un cuvînt autohton *stana* (cf. *lînă*<*lana*). În indo-europeană, menționează dînsul, *stana* avea sensul de „ceea ce stă locului”, „ceea ce este statornic”, apoi „adăpost (care nu se mută)” [21, 319-320]. Concluzionăm deci că posesorul de stîne era, înții de toate, „un proprietar de oi statornic” și, apoi, lucru foarte important, „un om cu stare”.

Contrariați ne lasă și o serie de expresii ce conțin în structura lor unitatea lexicală *muc*: *muc* și *sfiirc* „de cea mai bună calitate, fin, ales”; *de muc* „excelent, distins, ales”; *frumos de muc* „foarte frumos”. Comună pentru toate expresiile este ideea de superlativ. Dar ce are „secreția produsă de glandele nazale” cu această idee?

Adevărul este că în limba română, după cum afirmă St. Dumistrăcel, „există două cuvinte *muc*: continuatorul lat. *muccus*, avînd semnificația de „secreție nazală”, și un alt *muc*, element din fondul autohton, care, din punct de vedere semantic, nu are nici o legătură cu primul, însemnînd „proeminentă, vîrf, ca și *mugure*” [9, 146]. Fiind omonime totale și în scopul de a evita confuziile omonimice, latinescul *muc* l-a „eclipsat” pe *muc* autohton, concurat, pentru exprimarea superlativului, și de lexemele *frunte* și *vîrf*. Este un lucru obișnuit pentru orice limbă ca atunci cînd omonimele încep să reprezinte un fenomen perturbant al procesului de comunicare, limba întreprinde măsuri de „profilaxie” prin înlocuirea unuia dintre ele cu un alt cuvînt¹². Forțat a se deplasa spre periferia vocabularului, ultimul *muc* a ieșit complet din uzul curent. Mărturie despre existența de cîndva a lui în limbă ne-au rămas doar expresiile stabile, care l-au conservat în structura lor. Vorbitorii de astăzi, necunoscînd cuvîntul învechit *muc*, printr-un proces de etimologie latentă, îl interpretează ca „secreție nazală”.

În concluzie, menționăm că etimologia populară și-a lăsat amprenta și asupra anumitor componente ale unei întregi serii de frazeologisme.

Și dacă majoritatea formelor-produse ale acestui fenomen sînt efemere și corectate treptat de norma literară (de pildă, cele din comediiile lui I. L. Caragiale: *renumeratie*, (lege de) *murături* ș.a.), cele cristalizate în structura frazeologismelor, în majoritatea lor, rămîin rezistente și se generalizează, scăpînd controlului cultural.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Ch. Bally, *Traité de stylistique française*, ediția a II-a, Heidelberg-Paris, 1919-1921, vol. I.
2. Th. Hristea, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, București, Editura Științifică, 1968.

3. *Dicționar General de Științe. Științe ale limbii*, București, Editura Științifică, 1997.

4. I. Iordan, *Stilistica limbii române*, București, Institutul de Lingvistică Română, 1944, SRL.

5. Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor*, Ediție îngrijită de C. Ciuchindel, București, Editura Tineretului, 1959.

6. N. Mihăescu, *Carte despre limba românească*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1972.

7. V. Bogrea, *Opere alese*, Chișinău, Întreprinderea Editorial-Poligrafică Știința; București, Editura Fundației Culturale Române, 1998.

8. Al. Graur, *Puțină gramatică*, vol. II, București, Editura Academiei R.S.R., 1988.

9. St. Dumitrăcel, *Expresii românești. Biografii-motivații*, Iași, Institutul European, 1997.

10. St. Dumitrăcel, *Pînă-n pînzele albe. Dicționar de expresii românești. Biografii-motivații*. Ediția a II-a, revăzută și argumentată, Iași, Institutul European, 2001.

11. Al. Graur, *Etimologii românești*, Editura Academiei R.P.R., 1963.

12. Al. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Editurile ARC și Museum, 2000.

13. I. Coteanu, M. Sala, *Etimologia și limba română*, București, Editura Academiei R.S.R., 1987.

14. St. Dumitrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte. Metafore. Expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.

15. Al. Graur, *„Capcanele” limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.

16. I. Popescu-Sireteanu, *Memoria limbii române*, vol. II, Iași, Editura Bucovina, 1998.

17. V. Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, Cluj, Editura Dacia, 1971.

18. M. Călușuța-Alecu, *Limba românilor*, București, Editura Miracol, 1994.

19. S. Pușcariu, *Limba Română*, vol. I, *Privire generală*, București, Editura Minerva, 1976.

20. V. Ioniță, *Metafore ale graiurilor din Banat*, Timișoara, Editura Facla, 1985.

21. G. Giuglea, *Cuvinte românești și romanice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

NOTE

¹ Deși e numit etimologie populară, fenomenul se poate manifesta în limba oricărui subiect vorbitor, indiferent de gradul lui de cultură și de instruire.

² În mod convențional, termenul atins de etimologia populară e numit *element indus*, iar cel care o provoacă – *element inductor* (a se vedea [ibidem, 206]).

³ Asemenea interpretare imaginată, după generalizarea unei etimologii populare, e numită *motivare semantică aposteriori* (a se vedea [ibidem, 216]).

⁴ Nu vom insista asupra expresiilor, istoria apariției cărora a fost pe larg discutată în literatura de specialitate: *apă chioară*, *a da șfară* (*sfoară*) *în țară* ș.a.

⁵ Unii lingviști au găsit explicarea accepției metaforice a frazeologismului *a nu avea nici în clin nici în mînecă* în moda mîneșilor largi și detașabile ale cămășilor și hainelor de pe vremuri, care serveau la învelirea cadourilor făcute prietenilor și se dădeau ele însele cadou (în special, femeile trimiteau astfel de mîneci, luxos confecționate, amănților lor). Deci sensul peiorativ al expresiei se datorează ideii de „ascundere”, căci relațiile de asemenea natură, dintre bărbați și femei, nu erau dintre cele permise [4, 305].

⁶ Iuliu A. Zanne afirmă că lexemul *clin* a avut „în toate părțile României” înțelesul de „o bucată de pămînt, avînd forma unui triunghi cu o bază foarte mică în raport cu înălțimea...” [5, 229].

⁷ Motivarea, probabil, rezidă în faptul că la frontiere mișunau aventurierii, oamenii fără căpățîni.

⁸ Un argument în favoarea acestei teze ne poate servi și frazeologismul *a arăta cuiva bacăul*, adică „a-l amenința cu bătaia”.

⁹ Menționăm că în unele regiuni termenul e rostit și *marț*.

¹⁰ Această substituție a fost facilitată și de întrebuintarea curentă a prepoziției *pe* în expresii ca *a se duce* (*a merge*, *a umbla*) *pe coclauri*, (*pew deal...*).

¹¹ Din lipsă de spațiu, nu examinăm detaliat fiecare expresie. Celor interesați de problemă le propunem a vedea [9; 10; 11].

¹² După cum se știe, limba română cunoaște o serie de asemenea fenomene. Așa s-a întîmplat cu substantivul *fur*, care a fost înlocuit prin *hoț*, datorită coincidenței cu forma persoanei I a verbului *a fura* sau *pisoi* „pui de pisică” a scos din circulație pe *pisoi* „unealtă de pisat în piuliță, pisălog” etc.